

**РОБЕРТ
ХАРРІС**

LUSTRUM

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2020

Від автора

Життєпис Цицерона, римського оратора та державного діяча, було видано його колишнім секретарем на ім'я Тірон за декілька років до народження Христа.

Достеменно відомо, що цей Тірон дійсно існував, як і те, що він дійсно видав таку працю. Колись Цицерон написав йому такі слова: «Не перелічити послуг, які ти мені надав, як у мене вдома, так і поза ним, як у Римі, так і за кордоном, у навчанні та в літературній роботі...» Тірон був на три роки молодший за свого господаря, народився рабом, але на багато років пережив хазяїна і якщо вірити Святому Єроніму, то помер на сотому році життя. Тірон першим застенографував виголошену в Сенаті промову; створеною ним системою скорочень, відомою під назвою «Тіронові ноти», церква послуговувалася ще в шостому столітті, а окремі елементи цієї системи використовуються і в сьогоденні (наприклад, символ ϕ , скорочення *etc*, *NB*, *i.e.*, *e.g.*). Він же написав і декілька трактатів, присвячених історії розвитку латини. На його багатотомний життєпис Цицерона як на першоджерело посилається в своїх коментарях до промов Цицерона римський історик першого століття нашої ери Асконій Педіан. На ту ж біографію двічі посилається і Плутарх. Та сама праця, як і решта літературного доробку Тірона, зникла у вирі подій, що супроводжували падіння Римської імперії.

І в наш час науковці час від часу намагаються знайти відповідь на питання — яким міг бути цей життєпис. 1985 року Елізабет Роусон, дійсна членкиня Коледжу Корпус Крісті в Оксфорді, припустила, що написаний він був, ймовірно, в елліністичній традиції біографій, тобто в літературній формі, якій властивий простий і невибагливий стиль; в цій традиції можливі цитування документів, але перевага надається тому, аби наводити короткі вислови самого персонажа, можливий виклад пліток та неперевірених даних. В цьому стилі смакуються прояви характерних рис особистості персонажа. Таку біографію пишуть не для державних діячів чи генералів, а для тих, кого в Римі називали *curiosi*^{1, 2}.

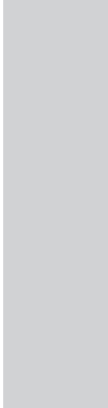
Саме в такому дусі я підійшов до відтворення втраченої роботи Тірона. Хоча сходження Цицерона до влади описане в попередньому томі, який має назву *Імперій*, все ж я сподіваюся, що слідкувати за подіями, описаними тут, зможе і той читач, який попередню книгу не читав. Це роман, а не історичний трактат, і коли траплялися протиріччя між вимогами, які ставить перед автором кожен з цих жанрів, я рішуче віддавав перевагу першому. І все ж я намагався якнайкраще узгодити свій вимисел з фактами, які насправді мали місце, а також наводити слова самого Цицерона — адже багато в чому завдяки Тірону до нас дійшло так багато його промов. Я хотів би висловити подяку пану Фергусу Флемінгу за те, що він щедро дав цій книзі назву *Lustrum*. Ті читачі, які матимуть бажання прояснити для себе значення політичної термінології, що використовувалася в Римській республіці, або ж ті, кому захочеться дізнатися про згадані в книзі постаті, знайдуть глосарій та перелік дійових осіб наприкінці книги.

Р. Х.

---

¹ Допитливі (лат.) — Прим. перекл.

² Елізабет Роусон. *Intellectual Life in the Late Roman Republic* (Лондон, 1985), стор. 229—230.

O condicionem miseram non modo administrandae verum etiam conservandae rei publicae!

Зовсім невдячна справа — дбати про збереження Республіки, що вже казати про керування нею!

Цицерон, промова від 9 листопада 63 року до н. е.

I

За два дні до інавгурації Марка Туллія Цицерона на посаду римського консула з Тибру недалеко від доків, де стоять кораблі республіканського воєнного флоту, виловили тіло мертвого хлопчика.

Така знахідка, якою б трагічною не була, не мала б привернути до себе увагу обраного консула. Та було в цьому трупі щось таке гротескне, а отже загрозливе для громадянського спокою, що магістрат Октавій, відповідальний за охорону в місті громадського порядку, надіслав Цицерону звістку про знахідку, одночасно попросивши його прийти на місце.

Спочатку Цицерон не хотів іти, посилаючись на те, що має багато роботи. Як кандидату в консули, який набрав найбільше

голосів, саме він, а не його колега, мав головувати на відкритті сесії Сенату — і він працював над своєю інавгураційною промовою. Та я знав, що справа не тільки в цьому. Він якось надзвичайно гидував усім, що пов'язане зі смертю. Його непокоїли навіть убивства тварин під час ігор, і про цю слабкість — а сердечна доброта в політиці завжди сприймається як слабкість, і нічим тут не зарадиш — починали тепер дізнаватися інші. Першою його думкою стало надіслати мене туди замість себе.

— Звісно ж я піду, — обережно відповів я, — але ж... — я зупинився і дозволив своїй фразі полетіти вдалечінь.

— Але? — спитав він в'їдливо. — Але що? Вважаєш, що про мене погано подумують?

Я промовчав, продовжуючи записувати його промову. Мовчання затягнулося.

— Ну що ж, нехай, — пробуркотів він зрештою і підвівся на ноги. — Октавій нестерпний зануда, та свою справу знає добре. Він би не кликав мене, якби справа не була важливою. Та й у будь-якому випадку треба провітрити голову.

Тоді був пізній грудень, і з темно-сірого неба дмухав вітер, такий сильний і різкий, що від нього перехоплювало подих. На вулиці через дорогу від будинку скупчилися з десятків прохачів, які сподівалися отримати нагоду звернутися до нього, і коли обраний консул перетнув свій поріг, вони кинулися через дорогу.

— Не зараз, — казав я, відштовхуючи їх, — не сьогодні.

Цицерон перекинув поділ свого плаща через плече, притиснув підборіддя до грудей і квапливо рушив по дорозі вниз по пагорбу.

Ми пройшли, я думаю, близько милі, навскоси перетнули Форум і вийшли з міста через браму, що веде до ріки. Тибр був повноводним, а течія швидкою, і повсюди з'являлися вири та брижі. Прямо перед нами, навпроти Тиберіани, серед верфей та кранів Навалії ми побачили натовп людей, які товклися і сну-

вали туди-сюди. (Ви зрозумієте, як давно все це було — більш ніж пів століття тому, — якщо я скажу вам, що цей острів, Тіберіана, не був ще з'єднаний мостами з жодним з берегів Тибру). Коли ми підійшли ближче, багато хто впізнав Цицерона, і натовп, розступаючись, аби нас пропустити, допитливо зашелестів. Місце події оточив кордон легіонерів з бараків флоту. Октавій чекав на нас.

— Перепрошую за те, що потурбував тебе, — промовив Октавій, потискаючи руку мого хазяїна. — Я розумію, як ти зараз, мабуть, зайнятий напередодні інавгурації.

— Любий Октавію, для мене велика радість бачити тебе в будь-який час. Ти знайомий з моїм секретарем, Тіроном?

Октавій кинув на мене повністю позбавлений будь-якої цікавості погляд. Хоча зараз його й пам'ятають лише як батька Августа, в той час він був еділом від плебеїв і взагалі мав, здавалося, великі політичні перспективи. Він і сам міг би стати консулом, якби за чотири роки після цих подій не помер від лихоманки. Він відвів нас з вітру до одного з доків, де на великих дерев'яних валах стояв готовий до ремонту корпус легкої галери. Поруч з галерою на підлозі лежав, загорнутий у парусину, якийсь предмет. Без будь-яких церемоній Октавій відкинув тканину і показав нам оголений труп хлопчика.

Наскільки я пам'ятаю, йому було близько дванадцяти років. Красиве й замирене обличчя через свою ніжність здавалося жіночним. На носі та щоках поблискували залишки золотої фарби, а вологе кудряве волосся було пов'язане червоною стрічкою. Його горло було перерізане. Труп був вздовж розрізаний, внутрішні органи вийняті. Крові не було, лише чорніла видовжена порожнеча, ніби це була випотрошена, набита річковим мулом рибина. Не знаю, як Цицерону вдалося лишитися холоднокровним, споглядаючи цю картину, та я побачив, як він із зусиллям сковтнув і продовжив огляд місця події. Зрештою він хрипло промовив:

— Яке безчинство.

— Але це ще не все, — сказав Октавій.

Він присів біля трупу, підняв руками голову хлопця й повернув її ліворуч. Від рухів голови зіяючий отвір рани почав відкриватися і знов закриватися, ніби як другий рот, що намагався прошепотіти нам щось, про щось попередити. Здавалося, ніби це не справило на Октавія бодай якогось враження — він був військовим і, нема сумніву, звик бачити такі картини. Він відкинув волосся трупа, оголяючи глибоку вм'ятину одразу над правим вухом хлопчика, і ткнув туди великим пальцем.

— Бачиш? Вочевидь, удар нанесений ззаду. Молотком, я би сказав.

— Обличчя розмальоване. У волоссі стрічка. Удар молотком був нанесений ззаду, — повторив Цицерон, і слова його лунали все повільніше в міру того, як він усвідомлював, що це все означає. — А потім перерізали горло. І зрештою, його тіло — ...випотрошили.

— Саме так, — сказав Октавій. — З усього видно, вбивці хотіли дослідити його нутрощі. Це — жертвоприношення, людське жертвоприношення.

Від таких слів, промовлених у цьому холодному й темному місці, на голові в мене волосся стало дибки, і я відчув поруч з собою присутність Зла — майже відчутного на дотик і потужного, наче блискавка.

— А ти знаєш в місті якісь культи, які займаються такою гидотою?

— Жодного. Звісно ж, в місті є галли — подекують, що вони таке роблять. Та їх зараз тут небагато, а ті, що є, — поводяться цілком пристойно.

— А жертва хто? Хтось заявляв про зникнення?

— Це одна з причин, чому я тебе викликав, — сказав Октавій і перевернув тіло на живіт. — От бачиш, прямо над куприком

маленьке татуювання — набиті ініціали власника. Ті, хто вилонувив тіло, не звернули, вочевидь, уваги. «С. Ant. M. f. C. n.» — Гай Антоній, син Марка, онук Гая. Тобі добре відома ця сім'я. Він був рабом твого колеги, консула Антонія Гібриди.

Октавій підвівся та витер руки о парусину, потім недбало накрити тканиною тіло і спитав:

— Що ти збираєшся робити?

Цицерон, ніби зачарований, вперився поглядом у скорбний згорток на підлозі.

— Хто ще про це знає?

— Ніхто.

— Гібрида?

— Ні.

— А натовп там надворі?

— Там лише ходять чутки, що сталося ніби якесь ритуальне вбивство. Ти, як ніхто, знаєш, що таке натовп. Кажуть, що це погане знамення напередодні твого консульства.

— Може, вони й мають рацію.

— Тяжка ця зима. Було б непогано, аби вони заспокоїлися. Треба, мабуть, надіслати звістку до Колегії жерців — аби хтось із них прийшов і провів обряд очищення.

— Ні-ні, — швидко відповів Цицерон, відводячи погляд від трупа, — ніяких жерців. Вони все зроблять тільки гірше.

— Тоді що нам робити?

— Нікому більше не кажіть. Останки спаліть якнайшвидше. Тіло нікому не показуйте. Всім, хто його вже бачив, забороніть про це говорити під страхом ув'язнення.

— А натовп?

— Займіться тілом. Натовп я візьму на себе.

Октавій знизав плечима.

— Як забажаєш, — голос його був байдужим. Це був перестанній день його служби — і я думаю, він був радий, що ця проблема його більше не обходила.

Зміст

Від автора	4
Частина перша	7
Консул <i>63 рік до н. е.</i>	
Частина друга	249
Pater patriae <i>62-58 роки до н. е.</i>	
Глосарій	437
Дійові особи	441